

Կ Ա Ր Ա Ր

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՄՐՏԱՐԱԹԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ՌԻՍՏԻՆԱՍԻՐՈՂ ԳԻՄՆԱԳՐԱՍ
RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE

DUTY OF SOUL

№9

2013

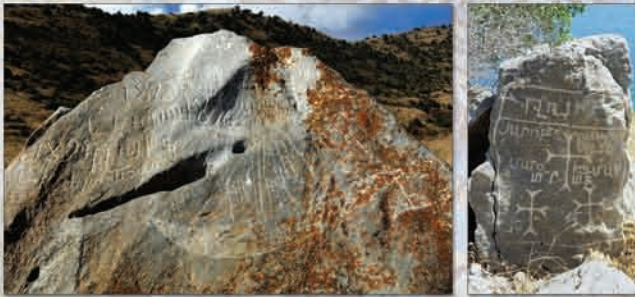

Սամվել Այվազյան, Գագիկ Սարգսյան
ՀՈՒԵԿԱՎԱՆՔԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

էջ 1

Սամվել Կարապետյան
ԵՂԵՌՆԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐՆ ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

էջ 12

Սամվել Կարապետյան
ԲԱԳՆԱՅՐԻ ՎԱՆՔԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

էջ 16

Սահակ Վարդանյան
ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ՈՒԿՐԱԻՆԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

էջ 38

N 9

2013

**ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ
 ՍԱՄՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ**

Editor-in-chief
SAMVEL KARAPETIAN

**ԽՄԲԱԳՐԱԿԱԶՄ
 ԷՄՄԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ**

խմբագիր Editor
EMMA ABRAHAMIAN

ՀԱՍՄԻԿ ՀՈԿՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

խմբագիր-սրբագրիչ
 Proof-reader (Armenian text)
HASMIK HOVHANNISSIAN

ԳԱՅԱՆԵ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

թարգմանիչ Translator
GAYANE MOVSISSIAN

ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՀԱՄԱԿԱՐԳՁԱՅԻՆ ՋԵՎԱԿՈՐՈՂ
 Designer
ARMEN GEVORGIAN

ԼՐԱՏՎԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄԵՆՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱՎԱՆԱՅՆՈՂ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒՄՈՒՄՆԱՄԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

RESEARCH ON ARMENIAN
 ARCHITECTURE FOUNDATION
 Engaged in informational Activity

ՎԿԱՅԱԿԱՆ N 03Ա089223

ՏՐՎԱԾ 13.10.2010

Certificate No. 03Ա089223
 Given 13.10.2010

**ՀԱՄԱՐԻ ԹՈՂԱՐԿԱՆ
 ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ
 ՍԱՄՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ**

Responsible for this issue
SAMVEL KARAPETIAN

**ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է
 «ԲՅՈՒՐԱԿՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱՏԱՆԸ**

Printed by
BYURAKN Publishing House

ՏՊԱԶԱՆԱԿԸ` 1000

Number of copies: 1000

ԵՐԵՎԱՆ, ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ 24Գ
 Baghramian 24g, Yerevan, RA

<http://www.armenianarchitecture.am>

<http://www.raa.am>

✉ raayer@sci.am

☎ 010 52 15 25

© ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՄՈՒՄՆԱՄԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ
 © Research on Armenian Architecture

ԵՂԵՌՆԻ ՀՈՒՇԱՐՉԱՆՆԵՐՆ ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Մամվել Կարապետյան

Արևմտյան Հայաստանում, Կիլիկիայում և Անատոլիայի հայկական գաղթավայրերում 1894-1921 թթ. ընթացքում մի քանի փուլերով իրականացված հայերի ցեղասպանությունից հետո, ինչպես Հայաստանի Հանրապետության զանազան բնակավայրերում, այնպես էլ աշխարհի բազմաթիվ երկրներում կանգնեցվել են անմեղ զոհերի հիշատակը հավերժացնող բազմաթիվ մեծ ու փոքր հուշարձաններ:

Պարզվում է, սակայն, որ հիշատակի այս կարգի առաջին հուշարձանները կերտվել ու կանգնեցվել են հենց ցեղասպանություններ իրականացված վայրերում: Վերջիններս, անշուշտ, անմահացնում են նախքան Մեծ եղեռնը տեղի ունեցած ցեղասպանությունների զոհերի հիշատակը, քանի որ 1915 թ.-ից հետո բնակչության իսպառ բնաջնջման հետևանքով այդ անելն այլևս անկարելի էր:

Հայտնի չէ, թե նման քանի հուշարձաններ են կերտվել, օրինակ, միայն Արևմտյան Հայաստանում, սակայն, ինչպես ցույց են տալիս պահպանված թեկուզ և սակավաթիվ նմուշները, այդպիսիք անվերապահորեն եղել են:

Վերջին տարիներին դեպի Արևմտյան Հայաստան իրականացված շրջագայությունների ընթացքում, ի թիվս տարաբնույթ այլ հուշարձանների, հանդիպել ենք նաև Համիդյան ջարդերի ժամանակ ոչնչացված հայերի հիշատակը հավերժացնող առնվազն երեք հուշարձանի: Դրանք պահպանվել են Հայոց Չոր գավառի Հնդստան և Ռշտունիք (Գյավաշ) գավառի Վառենց գյուղերի և Դիվաբույնի վանքի գերեզմանոցներում: Դրանցից առաջինը կերտվել է զանգվածային, իսկ վերջին երկուսը՝ խմբակային սպանությունների զոհերի հիշատակին:

Եվ այսպես, Հնդստան գյուղի ավերակ եկեղեցուն կից գերեզմանոցում պահպանված հուշակոթողը հաղորդում է 105 նահատակների՝ միատեղ, մույն վայրում ամփոփված լինելու մասին: Վերջինս վերին ձախ անկյունից կտրված, ուղղանկյանը մոտ անկանոն եզրագծով կոթողաձև քար է, որի մի երեսին պարզ խաչի քանդակի շուրջ վեց տողով արձանագրված է.

Յուն(ի)ս, / նահատակելալք ճԵ (105) անձ/ինք աստ ամ/փոփեալ կ/ան:

Պարզելու համար, թե որ թվականին և ինչ հանգամանքներում են հնդստանցիները 105 զոհ տվել,

1896 թ. հունիսին հայրենի գյուղում սպանված 105 հնդստանցիների հիշատակը հավերժացնող սալատապանաձև հուշաքարը

1894-1896 թթ. հայրենի վառենց գյուղում սպանված վառենցցիների հիշատակը հավերժացնող խաչքար-հուշարձանը վառենց գյուղի եկեղեցուն կից գերեզմանոցում

անշուշտ, հարկ էր պրպտել գրավոր հիշատակարանները: Դրանց օգնությամբ էլ բացահայտվում է, որ քուրդ համիդիեականների և թուրքերի համատեղ հարձակումը Հնդստանի վրա տեղի է ունեցել 1896 թ. հունիսին: Քաջարի հնդստանցիները չեն ընկրկել և համառ դիմադրություն են ցույց տվել, սակայն հայերը ցավալիորեն որքան քաջ, նույնքան էլ միամիտ են գտնվել և հավատ ընծայելով թշնամու երդումներին՝ տեղի են տվել:

Ահա թե ինչ է արձանագրել ժամանակի մամուլը եղելության մասին. «...2-3 օր ընդդիմադրեց, մնալով աննուաճ և քրդական արշաանքները յետս մղելով կարևոր կորուստներով: Նենգաւոր համիտիյէն տեսնելով, որ չէ կարող նուաճել այս գիտը զօրու-

թեամբ, կը դիմէ դաւաճանութեան: Կերդնու, բաղդ կը տայ, որ եթէ Հնդստանցիք յանձնուին, համիտիյէն չը պիտի վնասէ անոնց: Միամիտ հայերն անոնց խոստմանց հաւատալու դիւրահաւանութիւնը կունենան և կը յանձնուին: Համիտիյէն ներս մտնելով կը կոտորէ 64 անձինք»¹: Նույն դեպքերին արձագանքած մեկ այլ տեղեկագրի համաձայն՝ գյուղի մարդկային կորուստը կազմել է «95 սպանուած, 146 կոտորուած և առևանգուած»²:

Ինչ վերաբերում է լրագրային տվյալներում և վիճակագրում արձանագրված զոհերի թվաքանակի անհամապատասխանությանը, կարծում ենք առա-

1 «Արարատ», 1896, էջ 583:

2 «Հնչակ», 1896, № 16, էջ 123:

Հատվածներ Վառենց գյուղի գերեզմանոցից

վել վստահելի կարելի համարել վիճազրի հաղորդումը:

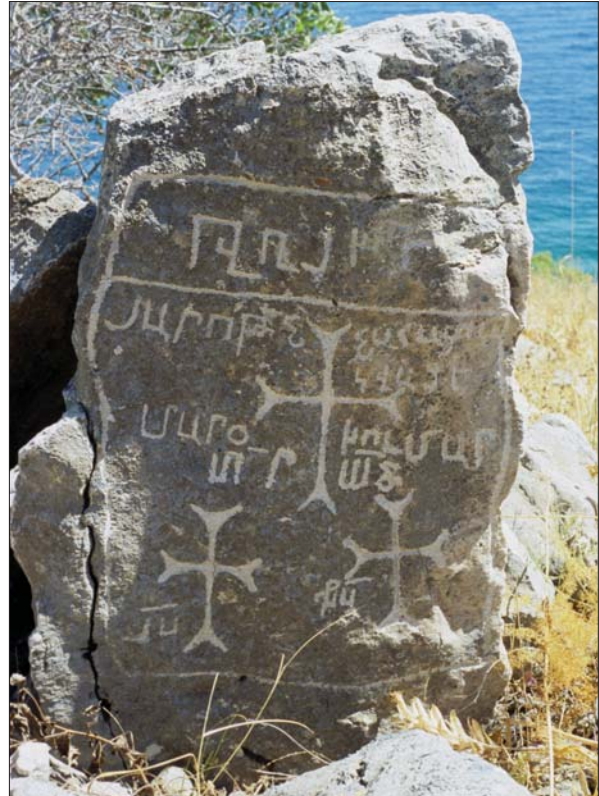
Յեղասպանության զոհերի հիշատակին կանգնեցված մի խաչքար-հուշարձան էլ պահպանվել է Վանա լճի հարավային ափին գտնվող Վառենց գյուղի (ներկայումս՝ գյուղատեղի) գերեզմանոցում: Խաչքարը կերտվել է 1897 թ. Համիդյան ջարդերին զոհ զնացած մի խումբ վառենցցիների՝ Մարտիրոսի, Ղազարի, Ավետիսի, Վարդանի, մյուս Ղազարի, Մարգարի, Սարգսի և Վարդերի հիշատակին: Արձանագրությունը փորագրված է խաչքարի երեսին՝ 17 և թիկունքին՝ 4 տողով (չափ.՝ 1,45 x 1,65 մ).

Մարտիրոս, Ղազարի հոգին, | Ավետիս, | Վարդան, | Ղազար, | Մարգար, | Սարգիս, | Վարդեր: | 1896-ին (ն)այս {ն}տակ(ե)ցին 1897-ին | խա(երի)ն էքէրին... | դա... | օրն Ե (5) է...: | Տ(է)ր ա(ստուա)ծ | Յ(իսու)ս Զ(րիստո)ս: | Յ(ի)շ(ա)ղ(ա)կ է Բանիլի(°) արդարոգ | մաքոր մաղթանօք և բար(ե)խո[ս] | Ա(ստուա)ծած(ն)այ տ(է)ր Յ(իսու)ս ա(ստուա)ծ...: | 1895-ին աշնան | և գարնան 1896 նահատական: | 1894 թվ(ին) Ռ-ՅԽԶ (1897) | և խաերուս օծում:

Մի խումբ նահատակների հիշատակն էլ հավերժացնում է Դիվարույնի վանքի գերեզմանոցում պահպանված խաչքարը (չափ.՝ 85 x 57 սմ): Վերջինս կրում է հետևյալ արձանագրությունը.

Թվ(ին) Ռ-ՅԽԴ (1895), Յարո(ւ)թ(ի)ն նահատակվաց է, Մարօ, Խումար, տ(է)ր ա(ստուա)ծ | Յ(իսու)ս Զ(րիստո)ս:

Վերջում ցանկանում ենք ուշել, որ Արևմտյան Հայաստանում պահպանված ցեղասպանության

1895 թ. նահատակների հիշատակին կանգնեցված խաչքար-հուշարձան Դիվարույնի վանքի գերեզմանոցում

զոհերի հիշատակը հավերժացնող հուշարձանները գրավոր տարատեսակ վավերագրերի կողքին ունեն իրենց բացառիկ կարևորությունը և անվերապահորեն նույնպես նպաստում են ցեղասպանության առանձին դրվագների լուսաբանմանը³:

³ Հոդվածը՝ իբրև զեկույց, առաջին անգամ ներկայացվել է սույն թվականի մարտի 23-ին «Հայոց ցեղասպանություն. մարտահրավերներ հարյուրամյակի նախաշեմին» միջազգային գիտաժողովին:

ՎՈՍԿԵՊԱՐԻ ԵՎ ԺԻԼԻԶԱՅԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐՆԵՐԸ

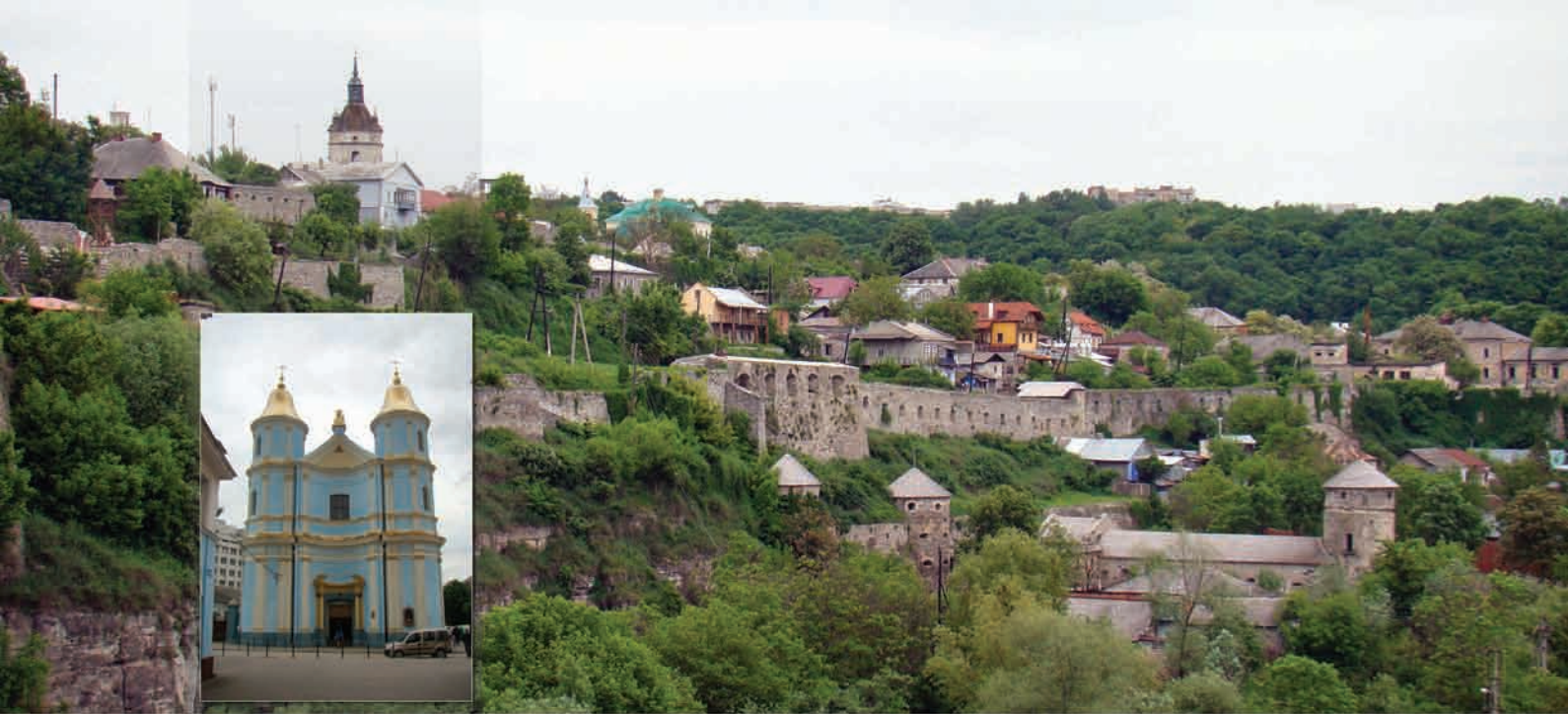
ՈՍԿԵՊԱՐԻ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
HISTORICAL MONUMENTS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
THE HISTORICAL
MONUMENTS OF
VOSKEPAR

ԶԻԼԻԶԱՅԻ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
HISTORICAL MONUMENTS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
THE HISTORICAL
MONUMENTS OF
JILIZA

Պատրաստվել է հրատարակվել են «SOS մշակույթ» ծրագրի շրջանակներում
Works Prepared & Published within SOS Culture Programme

ՀՊՎՄՍԿՈՐ
ՀՀ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒ
ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ
RESEARCH ON
ARMENIAN
ARCHITECTURE
ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
2013

